

УДК:343.8

Автухов Костянтин Анатолійович –

к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Kostiantyn A. Avtukhov –

candidate of juridical sciences, assistant professor of department of Yaroslav Mudryi National Law University (77 Pushkinska str., Kharkiv, Ukraine)

Силенок Катерина Петрівна –

студентка 2 курсу магістратури слідчо-криміналістичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Kateryna P. Sylenok –

2st year Master's student of Investigation and Criminalistics Institute, criminology and penitentiary law, Yaroslav Mudryi National Law University (77 Pushkinska str., Kharkiv, Ukraine)

Стан дотримання прав ув'язнених в Україні (на підставі даних, закріплених у звітах ЄКПТ)

Стаття присвячена аналізу стану дотримання прав ув'язнених в Україні. Привертається увага до катування, нелюдського поводження, медичного забезпечення та умов тримання ув'язнених в установах виконання покарань. Проаналізовано звіти Європейського комітету з питань запобігання катуванню чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Досліджено ефективність візитів Європейського комітету з питань запобігання катуванню чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню до установ виконання покарання в Україні.

Ключові слова: ув'язнені, катування, умови тримання ув'язнених, медичне забезпечення, ЄКПТ.

Статья посвящена анализу состояния соблюдения прав заключенных в Украине. Привлекается внимание к пыткам, бесчеловечному обращению, медицинского обеспечения и условиям содержания заключенных в учреждениях исполнения наказаний. Проанализированы отчеты Европейского комитета по предупреждению пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания. Исследована эффективность визитов Европейского комитета по предупреждению пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания в учреждения исполнения наказания в Украине.

Ключевые слова: заключенные, пытки, условия содержания заключенных, медицинское обеспечение, ЕКПП.

K.A. Avtukhov, K.P. Sylenok The State of Observance of the Rights of Prisoners in Ukraine (Based on the Data Provided in the CPT Reports)

The article is devoted to the analysis of the status of observance of the rights of prisoners in Ukraine. Attention is drawn to torture, inhuman treatment, medical treatment and the conditions of detention in prison.

Reports of the European Committee for the Prevention of Torture or Inhuman or Degrading Treatment or Punishment have been analyzed. The effectiveness of the visits of the European Committee for the Prevention of Torture or Inhuman or Degrading Treatment or Punishment to the penitentiary institutions in Ukraine has been investigated.

The situation of the rights of prisoners is difficult. The analyzed periodic and extraordinary reports of the CPT track down a number of systematic violations of prisoners' rights.

The conditions of detention, medical care and treatment of prison staff violated their rights, in particular Art 3 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. According to this article, no one shall be subjected to torture or to inhuman or degrading treatment or punishment.

The remarks made by the CPT in their reports do not go unheeded by the government and public monitors. The CPT's periodic and extraordinary visits to the penitentiary institutions make it possible to effectively monitor the situation of prisoners in prison in Ukraine. Moreover, they can be seen as a driving force for reform in the enforcement of prisoners' rights.

Keyword: prisoners, torture, prison conditions, medical care, CPT.

Постановка проблеми. Згідно зі ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України, завданнями кримінально-виконавчого законодавства України є визначення правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків. Діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України щодо виконання таких завдань повинна проводитись на основі дотримання прав і свобод людини та громадянина, а персонал Державної кримінально-виконавчої служби України зобов'язаний поважати гідність людини, виявляти до неї гуманне ставлення. Обмеження прав і свобод людини та громадянина неприпустиме й тягне за собою відповідальність відповідно до законодавства [1, с. 229]. Так як Україна є членом Ради Європи, а також прагне стати державою-членом Європейського Союзу, то дотримання прав людини і громадянина є пріоритетним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням забезпечення прав людини і громадянина та дотримання стандартів поводження із засудженими були присвячені праці А.П. Гея, О. В. Лисодеда, О.Г. Колба, А.Х. Степанюка, В. А. Човгана, І.С. Яковець та інших науковців.

Кримінально-виконавче законодавство зазнає змін у сфері забезпечення прав засуджених і тому подальші наукові дослідження стану ув'язнених в Україні є актуальними і своєчасними. Проте незважаючи на реформи, все ще існують порушення міжнародних стандартів забезпечення прав ув'язнених.

Невирішені раніше проблеми. Питання нелюдського поводження, катування,

неналежного медичного забезпечення та умов тримання засуджених в місцях позбавлення волі підіймалися й раніше, але недостатньо досліджувались зміни, що відбувались в результаті перевірок таких установ. Не достатньо висвітлювалась результативність візитів Європейського комітету з питань запобігання катуванню чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню.

Метою статті є аналіз стану дотримання прав ув'язнених в Україні, спираючись на інформацію зі звітів Європейського комітету з питань запобігання катуванню чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні стандарти поводження із засудженими – це прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань і діяльності органів та установ виконання покарань. Безсумнівно, головним нормативно-правовим актом слід назвати Мінімальні стандартні правила поводження із в'язнями, прийняті ООН у 1957 р., на підставі яких у подальшому була розроблена ціла низка міжнародних документів універсального характеру [2, с. 64].

Одним із таких документів є Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або принижуючому гідність поводженню та покаранню (1987 р.), яка була ратифікована Україною 21 січня 1997 року. Цією конвенцією було передбачено створення Європейського комітету з питань запобігання катуванню чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню

(далі – ЄКПТ). ЄКПТ здійснює міжнародний контроль в установах виконання покарань для запобігання неналежному поведженню з ув'язненими в Європі. Комітет організує інспекції місць позбавлення волі, щоб оцінити, як поводяться з особами, яких утримують під вартою. До таких місць належать в'язниці, заклади для утримання неповнолітніх, поліцейські дільниці, центри для утримання порушників імміграційного законодавства, психіатричні лікарні, соціальні заклади тощо. В результаті таких візитів ЄКПТ готує доповідь щодо дотримання прав ув'язнених у відвіданих установах та надсилає її відповідній державі. Висновки Комітету, його доповіді і коментарі урядів мають конфіденційний характер і не є обов'язковими до виконання [3]. Проте, слід відзначити позитивний момент, що уряд України оприлюднює звіти ЄКПТ та, по можливості, реагує на порушення прав ув'язнених.

Яскравим прикладом такого реагування можуть слугувати зміни в колоніях № 25 та № 100 в Харкові, в яких заяви про жорстоке поведження з боку персоналу були найбільш серйозними і регулярними, а також відчувалась загальна обстановка страху і залякування ув'язнених. Більш того, під час візиту у вересні 2014 р. ув'язнені не бажали розмовляти з представниками делегації, побоюючись покарання з боку персоналу установ (п. 35, 36 Звіту ЄКПТ від вересня 2014 року) [4].

Висновки ЄКПТ у звіті за 2014 рік щодо ВК № 25 та № 100 привернули увагу уповноважених органів та громадських організацій. Було здійснено ряд перевірок, які потягнули за собою численні зміни. Позитивні результати були відзначені ЄКПТ вже під час наступного «ad hoc» візиту у 2016 році.

У порівнянні з попередніми візитами, делегація вже не отримала прямих заяв щодо жорстокого поведження з боку персоналу або насильства між ув'язненими у колонії № 25. Більше не відчувалась загальна обстановка страху та залякування, як описано у звіті за 2014 року. Після перевірок також було замінено все керівництво (начальний і його заступники) (п. 45 Звіту ЄКПТ від листопада 2016 року) [5].

Під час візиту у листопаді 2016 року в колонії № 100 були відсутні зауваження щодо умов проживання ув'язнених, значно зменшилась перенаселеність. Дві секції (№ 12 і

13), дисциплінарний підрозділ, «клуб» і частина медичного відділення були нещодавно відремонтовані, опалення та сантехніка були модернізовані. Делегація не почула скарги на харчування (п. 56, 57, 54 Звіту ЄКПТ від листопада 2016 року) [5].

Проте ситуація з дотриманням прав ув'язнених в інших пенітенціарних установах є доволі складною. У проаналізованих періодичних і позачергових звітах ЄКПТ простежується ряд систематичних порушень прав ув'язнених, що спостерігались з часу вступу України до Ради Європи протягом багатьох років.

Перевірка ЄКПТ в установах виконання покарань здійснюється за таким напрямками: катування чи нелюдське поведження з ув'язненими; умови тримання; медичне забезпечення.

З аналізу звітів ЄКПТ можна зробити висновок, що умови тримання, медичне забезпечення та поведження персоналу пенітенціарних установ із засудженими порушували їх права, зокрема ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Відповідно до цієї статті нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню.

Щодо катування чи нелюдського поведження, то ЄКПТ в попередніх звітах зазначала про неодноразові випадки побоїв, жорстокого поведження з боку персоналу пенітенціарних установ, що проявлялось через удари дубинками та кийками, застосування електроструму та/або удушення за допомогою поліетиленового пакету чи протигазу, до якого надходив сигаретний дим (п. 78 Звіту ЄКПТ від січня 2009 року) [6]. Також здійснювалось сильне побиття протягом 24 годин (при цьому жертва перебувала зв'язаною клейкою стрічкою); удушення пластиком пакетом; удушення мотузкою до втрати свідомості, обливання водою під тиском з брандспойтів при відкритих дверях приміщення у зимовий період (п. 105 Звіту ЄКПТ від жовтня 2013 року) [8].

Прикладом нелюдського поведження чи покарання, що принижує гідність є дані про неспіврозмірне застосування «спеціальних засобів». Спецзасоби мають використовуватися для забезпечення безпеки персоналу і для

припинення правопорушень, а не для покарання ув'язнених. До того ж, у своїх звітах ЄКПТ неодноразово вказує, що навіть факт носіння персоналом дубинок має бути прихований від зору. Також нелюдським поведженням, що принижує гідність можна вважати відомості про пристібання наручниками до металевої стійки та примушування прикутими приймати їжу з миски на підлозі, які надійшли зі слів засуджених (п. 17 Звіту ЄКПТ від грудня 2012 року) [7].

У звітах ЄКПТ також наголошується на ненормальних умовах тримання засуджених. Зокрема, перенаселеність пенітенціарних установ, задуха влітку та холод взимку, відсутність належного ремонту та наявність тарганів і пацюків також прирівнюється до поведження, що принижує гідність (п. 43, 44, 45 Звіту ЄКПТ від грудня 2011 року) [9].

ЄКПТ вказує, що доступ до душу має бути частіше ніж один раз на тиждень, туалет має бути хоча б відділений екраном, а кількість умивальників відповідати кількості ув'язнених (п. 120,134 Звіту ЄКПТ від січня 2009 року) [6].

Бажано, щоб прогулянки на свіжому повітрі були на зручних пристосованих майданчиках та більше ніж одну годину на добу. Недоліком також є відсутність програм для проведення вільного часу (дозвілля), складний чи відсутній доступ до книжки, телевізора, обмежено контакт із зовнішнім світом (право напобачення та телефонні розмови) (п. 98,107, 111, 117 Звіту ЄКПТ від січня 2009 року) [6].

Нажаль, медичне забезпечення, також, залишається на низькому рівні і часто є неефективним. Медичний персонал залишається підзвітним адміністрації пенітенціарної установи, що не дає лікарям можливості бути об'єктивними під час виконання своїх обов'язків. Поширення інфекційних хвороб, зокрема, туберкульозу, гепатиту і ВІЛ/СНІД становить велику проблему в пенітенціарних установах через недостатність або навіть відсутність належного медичного забезпечення (брак медичного персоналу, ліків, неналежні умови утримання) (п. 29, 58, 59,60 Звіту ЄКПТ від грудня 2012 року) [7]. Умови утримання осіб, позбавлених волі, можуть сприяти розповсюдженню інфекційних хвороб. Відділення охорони здоров'я часто розташовані в старих і аварійних будівлях/приміщеннях, які погано провітрюються і опалюються, до того ж

не вистачає устаткування (п. 146, 147, 148 Звіту ЄКПТ від жовтня 2013 року) [8]. Таким чином, виходячи з матеріалів звітів, медичне обслуговування не сприяло забезпеченню прав ув'язнених протягом багатьох років.

Окрім цього, було отримано інформацію про корупцію серед працівників пенітенціарних установ. Ряд засуджених стверджували, що їм було запропоновано сплатити гроші аби отримати можливість реалізувати свої права (наприклад, щодо візитів, листування, доступу до душу, доступу надання медичної допомоги чи переведення в лікарню тощо) чи отримати певні привілеї, такі як додаткові відвідування (п. 145 Звіту ЄКПТ від січня 2009 року) [6].

У колонії № 89 в'язні не мали можливості подати скаргу конфіденційно. Багато ув'язнених стверджували, що їхні листи зі скаргами до уповноважений органів перевірялись адміністрацією в'язниць, зустрічались випадки невинуватеної затримки з відправленням вказаної кореспонденції (п. 81, 155 Звіту ЄКПТ від січня 2009 року) [6].

Таким чином, реалії вказують на наявність численних порушень прав ув'язнених, але українське законодавство постійно вдосконалюється. Наприклад, Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 8 квітня 2014 р. №1186-VII увібрив у себе черговий транш положень міжнародних і європейських стандартів поведження із засудженими [2, с. 73].

Також, ще одним кроком стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» від 7 вересня 2016р. № 1492-VIII, який вніс чимало позитивних новел щодо правового статусу та порядку і умов виконання окремих видів кримінальних покарань. Варто зазначити, що перша редакція КВК України містила ряд застарілих положень, скопійованих з ВТК України, в яких сповідувалась радянська режимна практика приниження особистості під час відбування кримінальних покарань. Нині відбувається поступове наближення до загальноновизнаних міжнародних стандартів поведження із засудженими [1, с. 235].

Висновки. Отже, періодичні та позачергові візити ЄКПТ до пенітенціарних установ дозволяють здійснювати ефективний моніторинг ситуації з правами ув'язнених в пенітенціарних установах України. Зауваження, які вказує ЄКПТ в своїх звітах не залишаються поза увагою уряду та громадських моніторів. Більш того, їх можна вважати рушійною силою для реформування в сфері дотримання прав ув'язнених в установах виконання покарань.

Сподіваємось, що і надалі буде продовжуватись узгодження українського законодавства та міжнародних стандартів щодо дотримання, забезпечення і захисту прав ув'язнених. Більш того, нововведення не повинні носити декларативний характер, а мають практично виконуватись.

Список використаних джерел:

1. Лисодед О. В. Новий закон уніс корективи у правовий статус засуджених (коментар до Закону України від 7 вересня 2016 р. № 1492-VIII) / О. В. Лисодед // Право і суспільство. – № 1/2017. – С. 229-235.

2. Лисодед О. В. Закріплення міжнародних та європейських стандартів поведження із засудженими у кримінально-виконавчому законодавстві України (на прикладі Закону України від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII) / О. В. Лисодед // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. – Харків, 2015. – Вип. 30. – С. 64–76.

3. Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або принижуючому гідність поведженню та покаранню. Текст Конвенції та Пояснювальна доповідь. [Електронний ресурс] : Серія Європейських договорів - No. 126. Текст зі змінами відповідно до положень Протоколів No. 1 (ETS No. 151) і No. 2 (ETS No. 152), чинних з 1 березня 2002 р. – 38 с. – Режим доступу : <https://rm.coe.int/16806dbaca>.

4. Звіт Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню за результатами позачергового візиту з 9 по 18 вересня 2014 року [Електронний ресурс] // Страсбург, 25 квітня 2015 року. – 26 с. – Режим доступу : <https://rm.coe.int/16806985fd>.

5. Звіт Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню за результатами позачергового візиту з 21 по 30 листопада 2016 року. [Електронний ресурс] // Страсбург, 19 липня 2017 року. – 41 с. – Режим доступу : <https://rm.coe.int/pdf/1680727930>.

6. Звіт Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню за результатами періодичного візиту з 9 по 21 січня 2009 року [Електронний ресурс] // Страсбург, 23 листопада 2011 року. – 107 с. – Режим доступу : <https://rm.coe.int/1680698430>.

7. Звіт Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню за результатами позачергового візиту з 1 грудня до 10 грудня 2012 року [Електронний ресурс] // Страсбург, 5 вересня 2013 року. – 46 с. – Режим доступу : <https://rm.coe.int/168069844d>.

8. Звіт Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню за результатами періодичного візиту з 9 жовтня до 21 жовтня 2013 року. [Електронний ресурс] // Страсбург, 29 квітня 2014 року. – 109 с. – Режим доступу : <https://rm.coe.int/1680698465>.

9. Звіт Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню за результатами позачергового візиту з 29 листопада до 6 грудня 2011 року. [Електронний ресурс] // Страсбург, 14 листопада 2012 року. – 33 с. – Режим доступу : <https://rm.coe.int/1680698448>.

References:

1. O. V. Lysodied, Novyi zakon unis korektyvy u pravovyi status zasudzhenykh (komentar do Zakonu Ukrainy vid 7 veresnia 2016 r. No. 1492-VIII) / O. V. Lysodied // Pravo i suspilstvo. – No. 1/2017. – Pp. 229-235.

2. O. V. Lysodied, Zakriplennia mizhnarodnykh ta yevropeiskykh standartiv povodzhennia iz zasudzhennykh u kryminalno-vykonavchomu zakonodavstvi Ukrainy (na prykladi Zakonu Ukrainy vid 8 kvitnia 2014 r. No. 1186-VII) / O. V. Lysodied // Pytannia borotby zi zlochynnistiu : zb. nauk. prats. – Kharkiv, 2015. – Vyp. 30. – Pp. 64–76.

3. Yevropeiska Konventsiiia pro zapobihannia katuvanniam chy neliudskomu abo prynyzhuiuchomu hidnist povodzhenniu ta pokaranniu. Tekst Konventsii ta Poiasniuvalna dopovid. [Elektronnyi resurs] : Seriiia Yevropeiskykh dohovoriv - No. 126. Tekst zi zminamy vidpovidno do polozhen Protokoliv No. 1 (ETS No. 151) i No. 2 (ETS No. 152), chynnykh z 1 bereznia 2002 r. – 38 p. – Rezhym dostupu : <https://rm.coe.int/16806dbaca>.

4. Zvit Yevropeiskoho komitetu z pytan zapobihannia katuvanniam chy neliudskomu abo takomu, shcho prynyzhuie hidnist, povodzhenniu chy pokaranniu za rezultatamy pozacherhovoho vizytu z 9 po 18 veresnia 2014 roku [Elektronnyi resurs] // Strasburh, 25 kvitnia 2015 roku. – 26 p. – Rezhym dostupu : <https://rm.coe.int/16806985fd>.

5. Zvit Yevropeiskoho komitetu z pytan zapobihannia katuvanniam chy neliudskomu abo takomu, shcho prynyzhuie hidnist, povodzhenniu chy pokaranniu za rezultatamy pozacherhovoho vizytu z 21 po 30 lystopada 2016 roku. [Elektronnyi resurs] // Strasburh, 19 lypnia 2017 roku. – 41 p. – Rezhym dostupu : <https://rm.coe.int/pdf/1680727930>.

6. Zvit Yevropeiskoho komitetu z pytan zapobihannia katuvanniam chy neliudskomu abo takomu, shcho prynyzhuie hidnist, povodzhenniu chy pokaranniu za rezultatamy periodychnoho vizytu z 9 po 21 sichnia 2009 roku [Elektronnyi resurs] // Strasburh, 23 lystopada 2011 roku. – 107 p. – Rezhym dostupu : <https://rm.coe.int/1680698430>.

7. Zvit Yevropeiskoho komitetu z pytan zapobihannia katuvanniam chy neliudskomu abo takomu, shcho prynyzhuie hidnist, povodzhenniu chy pokaranniu za rezultatamy pozacherhovoho vizytu z 1 hrudnia do 10 hrudnia 2012 roku [Elektronnyi resurs] // Strasburh, 5 veresnia 2013 roku. – 46 p. – Rezhym dostupu : <https://rm.coe.int/168069844d>.

8. Zvit Yevropeiskoho komitetu z pytan zapobihannia katuvanniam chy neliudskomu abo takomu, shcho prynyzhuie hidnist, povodzhenniu chy pokaranniu za rezultatamy periodychnoho vizytu z 9 zhovtnia do 21 zhovtnia 2013 roku. [Elektronnyi resurs] // Strasburh, 29 kvitnia 2014 roku. – 109 p. – Rezhym dostupu : <https://rm.coe.int/1680698465>.

9. Zvit Yevropeiskoho komitetu z pytan zapobihannia katuvanniam chy neliudskomu abo takomu, shcho prynyzhuie hidnist, povodzhenniu chy pokaranniu za rezultatamy pozacherhovoho vizytu z 29 lystopada do 6 hrudnia 2011 roku. [Elektronnyi resurs] // Strasburh, 14 lystopada 2012 roku. – 33 p. – Rezhym dostupu : <https://rm.coe.int/1680698448>.